ЄВГЕН ГРЕБІНКА.

ЧАЙКОВСЬКИЙ

В боротьбі знайдеш ти право своє!

ХИТРА МЕХАНІКА

З російського переклав Г. Мак.

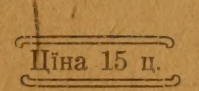

Торонто 1917

Накладом Українсько-Русскої, Групи Соц. Рев.

З друкарні «Робітничого Слова».

Хитра механіка.

Є в нас на селї зовсїм не звичайний чоловік, звуть його Степаном. Всї наші селяни дуже його поважають. Чоловік він дуже бувалий, совістний і правдивий. Нікого він не боїть ся, всїм правду — маму в очи ріже. Часом бувало, як заведе ся з писарем, старшиною або урядником — біда! Страшенно зубатий! От вже що правда, то правда, в кишеню за словом не полїзе. Ті йому одно слово, він їм двайцять; на все відповідь найде, та ще й так чистенько, як на долонї виложить; засоромить, осьміє при всїх чесних людях. Наколи хто з селян в біду попаде і начальство почне натискати або ще що трафить ся, то Степан готов послїдне віддати і словом і дїлом допомогти — нікого не боїть ся. Його порад всї слухають через те, що ніхто у нас жадного дїла так не знає; декому прошенє — скаргу написати, чи письмо, або просто так совітує, хто попросить,—всї йдуть до Степана. Хто за яким дїлом приходить нікому не відмовить. За се саме всї наші мудрагелї дуже зненавидїли Степана.

Він всїм їм став поперек горла тому, що вже нераз виводив їх на чисту воду, відкривав їх ріжні плутнї та брехнї проти світа. І лають же они його, матїнко моя!! А заводитись з ним таки боять ся. Чоловік він дуже хитрий та сміливий, себе з'обидити не дасть; лише трошки — такого гармідеру наробить, що они не раді що зачепили його. Сам він не знашої ґубернїї, десь з далека і попав він до нас не по своїй волї; його вислали до нас під наглядом поліциї. А перед сим де-то він вже не був, мало не всю Росію обїздив. І всякого горя в свому житю натерпів ся; прийшлось йому навіть з торбою ходити і в тюрмі сидїти, зі всяким горем знайомство мав. Лише не за кепські дїла попав він в тюрму, а за те, що за своїми селянами дуже горячо обставав. Голодували они там, а начальство ніякої помочи не дало. Мир післав Степана до Петербурга зі скаргою на начальство, та щоб там добивав ся помочи. В Петербузї Степана забрали під арештом до дому

провадили. Він в дорозї втік, тай знов до Петербурга. Тодї зже його скували тай засадили в тюрму, а потім вислали під наглядом поліції—бо знаєте він мужиків проти начальства бунтує; мужики хиба не можуть тихо, смирно собі з голоду вмерти — все начальство турбують.

Богато в мене балачок було з Степаном про нашу гірку долю, та наше житє нещасне. Про одну таку бесїду з ним, здаєть ся, по вік не забуду. Про неї то я хочу вам тепер розказати.

Зайшли ми раз з дядьком Степаном в трактієрню — село наше велике, на трактовій дорозї і в нїм трактієрня є. В той день мороз був добрий, а ми до волости ходили, верстов з вісім. Померзли, зайшли до трактієрнї загріти ся ну і випити по чарцї.

— А не кепсько би — кажу я до Степана, — з морозу та й ще по однїй чарцї перепустити.

— Не кепсько — каже Степан — та тільки скрізь нам прательство з дворянами та купцями поперек горла стае.

— Та при чім тут дворяни і купцї? Свої грошики коли маєш — пий!

— А коли нема?

— То бо то воно і є, що в кишени їх не густо. А от, як би не купцї, та не дворяни і не цар, то кождий з нас за ті грошї і сам би по чарцї випив, та щей зо трох почастував!

— Та буде Степане, хтож в нас чарку видре, наколи ми за ню свої грошї заплатимо?

— Заплатимо? . . . А чим заплатимо? Розміркуй ти, милий чоловіче, от є у тебе приміром 8 копійок, то ти по правдї повинен купити за них 4 чарки. А ось тобі за них всього одну дають. І виходить, що 3 таких чарки в тебе з під носа вхопили. . . Значить, як тілько ти собі очищеної в рот хап, — то в ту хвильку коло тебе три такі чарочки цар, чиновники та дворянчики всякі, також за твої грошики — хап!

Очарував він мене сими словами. — «Алеж чому то так?» — питаю. Та таким робом і цар і чиновники і дворяни мусїлиб бути все пяні. . . Хиба шутка з кождим чоловіком по три чарочки пити? А людей же не мало в Росії кождий день пють.

— В тім то штука, що они значить, горілки не пють, а ли-

ше твої грошики в свою кишеню кладуть.

Зрозумів?

— Щось воно дуже мудро, но не можу второпати! Та яким же се способом?

— А от яким. Знаєш певно, що тепер «монополію» на горівку завели, урядові шинки скрізь поставили. Горілкою уряд став торгувати; цар наш батюшка головним шинкарем. Передше горівку продавали сами ґоральники і платили акцизу урядови. Ґоральник мігби продавати горівку з зарібком по 60 копійок за ведро. Купець, який скуповував у ґоральників горівку, продавав її на роздріб і також хотів «за свій труд» що небудь дістати, от і брав за ведро не 5 руб., а 6. Акцизу виплачував урядови буцімто ґоральник, але ті гроші відбирав з купця; купець також платив йому не з своєї кишені, а збирав гроші з нашого брата, що в него горілку купував на роздріб. Значить, без акцизи коштувала нас чарка не шість, а півтора, або дві копійки. І так, з кождого ведра 4 руб. 40 коп. йшло до уряду.

— А видиш ти його, яку пропасть грошисків збирали! Ну, але те діло було колись, тепер же я чув, що нема акцизи; але чомуж то горілка не подешевіла?.

— А от послухай, що далі було. Величезні тисячі з акцизи уряд-батюшка збирав, але й того показалось цареви та міністрам мало. Ухвалили они сами горілкою торгувати, щоб більше на ній доходу мати. Тепер уряд сам скуповує у ґоральчиків горівку; они вже тепер не мають права продавати нікому крім уряду. Тепер уряд установив сам ціну за кожде ведро 7 руб. 60 коп. Міністер оден раз, сам писав, що одно ведро горівки його самого коштує лише 2 рублї, а продає він його за 7 руб. 60 коп., а за одну соту часть ведра бере 8 копійок: І так виходить, що нам приходить ся за горівку в четверо більше платити ніж вона варта. А тому, ми мусим замість чотирох чарок пити лише одну.

— А чи богато уряд таким маніром з горівки заробляє?

— А от скільки: в 1902 роцї міністер вирахував, що уряд на горівцї заробляє 463 мілїонів руб. Се шутка сказати — 463 рази по тисячу тисяч рублїв! І майже всї гроші ми з своєї кишенї виплачуєм. Ми горілочку попиваєм і самі того не видимо

скільки більше переплачуєм — дурнісенько — прямо за нї що, на нїщо.

— От така штука, кажу я. Ну, та се ще не така біда, що горілка дорога, Отруя она нашому братови. Колиби она була дешева, то пяньства такого булоб, що не приведи господи! Менї так, хтось то казав, що цар з мінїстрами так розсудили, що наколи горівка мужикови крім зла нічого не приносить, то нехай буде дорога може будуть менше пити.

— Ой так їм і повір. Словами то то они тобі так хитро розкажуть, що їм щей спасибіг скажеш, а придивись но, що оно на дїлї виходить. З початку, коли лише монополію завели в 1894 роцї порішили, щоб нїгде крім урядових шинків не продавали. Однакож, стільки горільчаних склепів як колись було трактіеренів заложити не вспіли. І от в тих ґубернїях де передше завели урядову торговлю, було обраховано скілько то за рік випито і виказалось, що менше нїж попередно. Щож ви думаєте брате мій, чи мінїстер втїшивсь. А якже — зараз! Він зараз поспішив поправити те дїло. В 1896 роцї почали урядову горілку віддавати на «комісову» продаж в тих самих трактіернях та заїздних домах. На другий рік порахували і викрилось, що за той рік випили стільки, як нїколи ще не пили попередно. Заспокоїв ся мінїстер.

— А от, на примір, заводять ріжні громади тверезість і кажуть, що се за ті гроші що за горівку вторгували.

— Ну, се вже брате правдива брехня! З горілки 400 мілїонів дістають, а на громади тверезости лише три мілїони видають. А от ти ще послухай, як правительство про сї громади клопоче ся. В богатьох селах селяни робили приговори громадські: «що так і так, ми не хочем, щоби в нашім селї був шинок і просили о се начальство.»

На сї просьби була одна відповідь — відказать! Зіставити без задоволеня! Нї, не про нашу тверезість начальство клопоче ся, а о тім, щоб побільше грошей з нас злупити. Та що о однїй горілцї балакати. Аджеж не лише на нїй уряд з нас заробляє. Він заробляє і на тютюнї, пиві і на цукрі, тай на всьому окремий податок начальство накладає. Уряд збирає сї податки знов з фабрикантів та купцїв, а они розуміеть ся з своєї кишенї не платять, а всьо на покупцїв розкладають. От

візмім хочби цукор. Ми його держимо як свячений, ніколи навіть дітям не даєм погризти доволї і пєм з чайом в прикуску, а часом то лише дивимо ся на него; а в чужих краях, як от в Анґлії, нашим российським цукром свиней годують. В нас по всім царстві зїдають на рік цукру мало що більше, як по 11 фунтів кождий чоловік, а в Анґлії наприклад, 105 фунтів кождий чоловік; і подумай, десять раз більше! А чому то? По перше се тому, що на цукор наложили велику акцизу, друге цукроварники між собою кождого року роблять умову, скілько з кождої цукроварні випустити цукру на продаж в Росиї. Се для того, щоб не подешевів цукор, щоб не було його дуже богато. От они між собою умовляють ся: я випущу на продаж стільки, а ти стільки, а той стільки. Наколи в кого небудь велика цукроварня, що виробляє ся богато цукру, то він дає слово, що весь лишнїй продасть за границю. І щож ти гадаєш? От тому оно й виходить, що кождий цукроварник бере з нас тільки зарібку, що за границею свій цукор може продавати за півдурно і всеж таки буде вигідно! А то ще за кождий пуд уряд йому верне акцизу, та нагороду за усердиє, за старанність! І ти скажеш, що не мудро, що нашим коштом анґлїйські свинї нашим цукром обжирають ся?!

Одного разу так було, що у нас цукор коштував 20 копійок фунт, а в Анґлії його продавали за чотири копійки. Не дурно пословиця каже: «за морем телиця коштує полутку, та карбованець перевіз. А тут виходить якраз на відворіт. . . .

— Та що ти говориш? Сеж очевидна грабіж! Як же се цар позволяє? Я чув, що у нас за страйк карають, а сеж хиба не страйк?

— Страйк то оно страйк, та лише на законнїй підставі. Коли робітники роблять страйк, щоб семія їх не була голодна, то се в нас не дозволяєть ся, а они коли їх благородіє, або їх степеньство купцї роблять страйк, щоб їх калитка була повнїйша, то се дїло не друге, а десяте. Сам уряд кождий рік оцїнку цукроварникам повіряє і затверджує. Тому їх змова зоветь ся грабіжею в день, а найвисше затвердуженою нормальностію себто значить, цїну в саму норму, в плепорцію зігнати, щоб по горло цукроварників задовільнити. За те у нас є вісімнайцять цукроварень, які від пятнайцять до шість-

десять шість копійок річно на одному карбованцеви заробляють. Тай якже урядови сим самим цукроварникам не помагати? Аджеж деякі зних князї з царської фамілії, в цукроварне діло грошики вложили. Та що тут толкувать! До чого не доторкнись, щоб то не бракувало: чи зїсти, чи випити, чи одягнутись, чи так до дому що забракне — за все з тебе податок зцуплять і зцуплять чесно і «благородно» тому,, що ніхто тебе не примушує до того, коли є рхота і достаток — купуй! а нема — не примусять. І заплатиш той податок, що й сам не будеш знати, неначе то з тебе купець за товар взяв. От від сего такий податок називає ся посередним тому, що його в тебе не прямо з кишенї беруть, а так «благородно», та незамітно, неначе який жулїк на ярмарку в мужика калитку з за пазухи витягне.

— Справдї, що посередний! Хочеш заплатиш, а не хочеш, не заплатиш, та й платиш його начеб то не прямо урядови, а з початку купцеви. Спритно! . . . Тільки як не говори, але се так для ока, що платимо його ніби коли хочем, а на дїлї оно все однаково тому, що без нафти чи сїрників, без горівки, тютюну та чого иншого не обійдеш ся, значить мусиш заплатити.

— Тож оно і є! Та хіба лише се! Хіба мало других таких посередних податків є, що зразу їх і не замітиш і не догадаєш ся, а в нуждї, то хоч і не хочеш, то заплати. Ну, от хочби стемплевий податок за стемплї гербові — се хоч і видний, а все таки, сам знаєш як береш пашпорт або в суд якусь бумагу посилаєш чи що — треба те все по формі зробити, а в такім разї треба непремінно гербовий стемпель купити. От хоч би тепер купцї за ґільдію себто за право торговлї платять. Ну, а з когож се все візьмуть? Все з нашої мужицької кишенї, купець сї грошики вибере. Ну наприклад, прийде мужик до крамницї. — «Дайно менї Іване Трохимовичу, фунт сїмяного олїю».

— Прошу! А скілько за фунт слїдує? — Стільки то (там 15 чи 20 коп. «Бога ти забув, чи що? За віщож так дорого? Аджеж ми його тобі на зимового Николая, як продали?»

— Був такий час то й продали. Я брате урядови за гільдію плачу, та ще в земство скільки, от воно що! Часом так со-

бі подумаєш: і чому то всьо так подорожіло, а того й не розміркуєш, що ти тут щей податки всякі платиш. От напримір: купує купець яку небудь машину в Анґлії — край є такий. Везе він її до дому а на границї у него уряд граничного податку – цла, тисячу рубликів бере. За всякі машини беруть податок; за деякі беруть оден руб. і сїмдесять коп., а за инші беруть до чотирох руб. від пуда — от воно як. Пересїчно на кождий рубель цїни заграничного товару, накладають 40 коп. цла. Ну, добре. Привозить купець сю машину до дому і починає на нїй робити полотно, а як наробить, то продає людям. Купують те полотно люди собі на сорочки, тїшать ся що гарні, а того не розуміють, що купуючи полотно, заплатили купцеви ту тисячу рублїв, що він за машину на границї дав.

От як оно виходить! А от тобі ще примір. Купив собі богатий мужик в крамници мідяний самовар, та се йому і в голову не прийшло, що може за сю мідь уряд взяв гірничий податок, ще як она в Сибіри була. І виходить, що якуб цяцьку чоловік не купував, а урядови мусить що небудь заплатити. Розумієсь, платить він не богато, по грошеви на річи, а з грошей, та з дрібничок — дивись і з мужицької кишенї вилїз цїлий карбованець за рік, а уряд з тих карбованців збирає мілїони.

От візьмім, наприклад, хоч таку річ: у нас пуд цьвяхів коштує 3 руб. а німець у себе за ті самі цьвяхи платить 1 руб. 80 коп.; або от полотно за яке в нас даси рубля за аршин, а німець його має за 30 копійок! Або от тобі ще примір: наші сусїди з села Ярмолаївки купили разом громадою молотїльню, за яку сто рублїв дали, а щоб они в Німеччинї, то далиб за те всего 40 рубликів, а 60 осталоб ся в їх кишени.

От таким робом ти платиш урядови, щоб ти не купував: чи сокиру, чи лопату, чи шапку — за всьо мусиш заплатити, крім того, що оно варто щей податок, єсли ти його купуєш в крамници, а не сам зробиш. Або от сокиру, хоч ти й сам зробиш, то все одно зелїзо треба купити, а за него мусиш гірничий податок заплатити. Одним словом, куди не кинь — все виходить клин. І так оно брате, одно до другого складає ся тай виходить от така механїка і вся она так наведена, що фабрикант, шинкар, чи купець податок заплатять, але весь він

потім з мужицької кишені вилїзе.

— Ну, й механїка ж! я тобі кажу. Тільки от що Степане! чиж хіба пани, дворяни або купцї горілки не пють чи сїрників не світять, або й з полотна собі платя не шиють? Всеж таки й они що небудь платять?

— А хіба я кажу, що нї? Платити, то они платять, милий чоловіче! Та лише як порівняти те, що они платять з тим, що платять мужики, то вийде нїчогісїнько — оден раз плюнути. Аджеж ти зрозумій, що хоч би я й був в десять або й в сто разів богатший від тебе, то не випю і не зїм в сто раз більше від тебе. Як міркувати по правдї, то оно так і є, що пани більше від нас пють, а нас лише за даремне називають піяками. Щож мужик? Піде з горя до шинку, ну й хльопне, що й світа не бачить, але хиба богато треба такому мужикови, щоб спіячив ся? Йде собі тодї улицею і заточуєть ся. От оно всїм й видно. Тількиж се з нами не часто трафляє ся, два-три рази на рік, ну а пани хоч і пянї то по улицї не валють ся, одначе більше нас пють. Се вже напевно відомо, що они оттих заморських вин випивають в троє більше, нїж ми горілки, Та як порахувати, то й своїх вин стількиж, як не більше випивають. А горілку? — думаєш лишають, напевно пють більше нїж ми. Так рахуючи з окрема, то кождий пан чи купець більше в троє від мужика випиває. Напєть ся, а потім щей має совість мужика лаяти: «пянюга ти, ледащо, от через те ти й бідний, що пяниця!»

— «Нї, пане, — можна йому сказати за сї слова, не через те я бідний, що горілку пю. Се друга річ. А от же ти, більше від мене жльопаєш, а все чомусь не біднієш!» . . .

Розсміялись ми з Степаном і сьорбнули по разу чайку.

Так то так, Степане! кажу я. Тільки бачиш, ти сам кажеш, що пан або богатий чоловік більше мужика пє, а се значить що й більше податку платить.

— А й хлоп же ти, хлоп! Алє всеж таки мужики більше платять нїж богачі. От ти розсуди своїм умом. У нас на Руси дворян та купцїв з жінками та дїтьми і десятки мілїонів не нарахуєш, а простих людей є більше як сто двайцять мілїонів! Єсли кождий богач, скажеш, випє й більше від мужика, то значить і більше податку заплатить, але як взяти разом всїх мужиків, то заплатять богато більше від всїх бога-

чів, бо їх богато більше. І податок треба з достатків міряти. Напримір у тебе є сто рублїв в кишени, то тобі з них дати одного рубля нічого не значить, а коли у тебе всього оден рубель в кишени, то його віддати все одно, що смерть. От ти подумай! Жебрак, що має в своїй кишени одну однїсеньку копійку купує коробку сїрників і платить половину копійки податку, так само як і богач, що має мілїони. В других краях до сего підходять, щоб податок брати з доходу, по кілька копійок від рубля. Чим більше хто має доходу, тим більше буде платити податку. Але й се там ще не рахують за справедливість. Там, добрі люди от що кажуть: бідних треба зовсїм від податків увільнити, а брати всьо з богачів і чим чоловік богатий, тим більше з него податку треба брати. Там податком хотять рівняти людий, а у нас податком обдирають бідних на користь богачів. . .

— Правда брат! точнїсенька правда — сказав я. Знов як подумаєш, то виходить, що сей невидимий податок такий самий як і особисто-доходовий тому, що його непремінно кождий платити мусить..... Без їжі, та без питя і одежі не обійдеш ся.....

Та де там тобі брате, як особисто-доходовий. Ще в десять раз тязший!

— Дивно менї се показалось, така його промова. Як же се, кажу, ти сказав, що він ще тязший, як особисто-доходовий податок?. . . Чомуж то так?...

— А тому, що так є! Розумієш : податок особисто доходовий платили лише за кожду повнолїтну особу мужеського полу, а горівка, сїрники, цукор — се брат друге дїло.

— Хіба жінкам, та малим дїтям всякого полотна не треба? Щей як більше треба ніж, якому мужикови. А особисто-доходовий податок брали лише з повнолїтних, алеж сюди жінки і дїти не вчислялись. А тому й виходить, що посередний податок богато тязший ніж особисто-доходовий.

— А й правда, що так! Напевно що тязший буде — кажу я. . . . Твоя правда!

— Як же не правда, милий чоловіче! Се всьо так здаєть ся, що він легкий тому, що платиш його кождий раз і не підмічаєш, що платиш. А він брат не легкий! Та що тут товку-

вати так словами. Сеж можна зараз вирахувати ритметикою. Всього ріжних посередних податків уряд бере річно 671 мілїонів рублів. Дворян та купців, я вже тобі казав, є всього 10 мілїонів. Наколи рахувати, що кождий з них платить втроє більше посередного податку ніж робітник, то на їх долю припаде 156 мілїонів, а на долю робочого люду 515 мілїонів. А се значить, що кождий чоловік повинен заплатити більше як 4 руб. на рік сего податку. А наколи в кождій семії є 6 душ, то вийде, що она повинна заплатити річно 25 руб.

— Ах тиж боже мій! От як то оно є! дивовиже тай годі — платиш і не знаєш, що платиш... А рахунок же справедливий, як на рахунку розложив, — кажу я.....

— Та де тобі правдивий! — каже Степан. Мало! Ми панам так богато всього рахували, що наколиб они стільки їли і пили, то давно вже вилопалиб і всї пяні валялиб ся... Я тобі скажу, що се я вирахував ще по божому; а по совісти як рахувати, то мужик ще два рази більше платить. Вір менї!

— Ай, ай — кажу я. Найдивнїйше, що плитиш і не видиш...

— Да, — каже Степан, — так то ми мужики скілько платимо, а судьбу не жалуєм. А подивись на богачів! На тих наложи одну копійку, то зараз на всеньке горло, як скажені, заверещуть, що їх рабують серед білого дня.

— Однак, брат, — кажу я — ті богачі такі ріжні потрави їдять, що мужикови, здаєть ся, і в раю їсти не доведеть ся.... Та от хочби наприклад кава та чиколяда, та всякі солодощі французькі, та вина заморські. Аджеж се все з за моря приходить. Невжеж уряд се все за дармо перепускає через границю? Аджеж, коли з мужика за сїрник та за горівку податок брати, то з панів за сї всї солодощі, ще й радше варто булоб хоч трошки пошарпати!

— Як же не пошарпати, а коли говорити по правдї, то їх трошки шарпають. Без сегож зовсїм, не можна. Тай те ще сказати: уряд собі не ворог і де лише можна взяти — вого і з мерлого зцупить — не подарує. Хоч з того сьвіта йому давай. Тільки, брат хоч він і з панів також наживаєть ся, а всеж не так богато як з мужиків. Се можна зараз і на рахунку показати тому, що гроші всї на границї після рахунку бене бійсь не пропустить — візьме. Він, брате, і з жи

руть і в книгу записують — се надовідне відомо. Так значить, зі всїх заморських річей уряд бере пограничного податку 92 мілїони. Зо всїх сих мілїонів найбільша частина береть ся з таких річей, які потрібні мужикам, а тому мужики за него платять! Тут привозять машини по більшій части такі, що для православних людей на сорочки та спідницї полотно роблять; та релї для зелїзницї, коси, серпи, сокири, та всякі інструменти, краску, ну словом, всї такі річи, що мужик або сам купить, або через когось другого свої грошики віддасть.

Наколи порахувати, що за панські річи уряд дістає, скажім, примірои, за солодкі вина, за шампани, за солодощі, та за фрухти французькі, за каву, за матерії всякі панські, шовкові та бархати—коли й порахувати, то в порівнаню до того, що платить мужик — значить як раз плюнути. А дворяни та купцї все ще кричать, що дуже великі податки на заморські річи, які їм потрібні. Ах ви господа богачі і тут вам перед мужиками полекшеня! От ти візьми, хочби чай. Є всякі прості сорти і є дорогі. Дешевий чай коштує 40 копійок фунт без податку, а з податком він коштує вдвоє дорозше — 1.20 коп.! А от візьми тепер дорогий чай панський, що продаєть ся по 4 і пів руб. Думаєш, що на него також податок накладуть і зроблять дорозшим? Ну ну, колиб но й справді! І одної пятої його цїни нанего не накинуть! Те й саме з тютюном. На найпростїйшім, на коріни, та на низших сортах, той податок накладають майже третю часть того, що він сам коштує, а на панськім, що коштує 3 або 4 руб., пяту або шесту часть накладуть.

— Бачу, бачу! скрізь білим кісткам полекшіня!

— Ех хлопче, хлопче! — каже Степан. Ти ще от об чім подумай. Що товкувати, чи они що урядови платять? Ти й но запитай їх чи роблять они коли що?

Хіба пан який коли небудь, хоч одну десятину виорав? Все, що видиш, наші селянські руки зробили. Ми побудували всї будинки, церкви, палаци, ми для купця й матерії наробили в фабрицї, ми йому й хлїба до засїків понасипали; з нас они щей податок беруть з якого всї дармоїди жиють. Ми — всьо! Ми всїх годуєм, наповаєм і одягаєм. Они всї з нашої працї жиють, наш піт і кров пють, та ще й нас бють... А що

там пани та купці. Так собі ходять та кричать на мужиків щоб не виляли в роботі. Так чогож тут товкувати, що пани та купці з свого достатку урядови платять. Нічого не дають — а то й менше. Правда, правда, бо они, хоч що нèбудь і платять, то все одно ж з мужика парабували.

Замовк Степан, а слова його непаче за саме серце мене щипали. Подумав я, як то нашого брата-мужика всї рабують, бють, знущають ся над ним і шарпають на всї боки, а він, як богатир, все мовчить і мовчить,.......

Довго ми оба мовчали і кождий про себе тихенько думали......

— Тепер розумію — сказав я, як то таким манїром на простачків, господа та богачі надувають... Та он воно як! Хитра ж механїка!

— Ех, брате, — говорить Степан... Яка там механїка? Тут і механїки нїякої не треба. Грабіж посеред білого дня. Хібаж пани або чиновники будуть встидати ся, що рабують мужика? Велика мецїя! Совість у них, брати панська, перепалена... Без всякої розмови беруть і бють. Давай і скінчена справа.... Ну хібаж се не розбій, не рабунок? Приїзджає от становий або справник, а за ним віз різок везуть. — Се недоплатки приїхав збирати. Давай недоплатки, кричить. — Нема грошей підождїть будьте ласкаві, батьком звати му. »Як то нема грошей? Різками!« Ну і пічнуть сїкти в мужика те місце з відки ноги ростуть. Ну й скажи на милість, на що ж се похоже? Таким манїром, єслиб в село приїхав який душегуб, а мав силу, то набивби всїм і йому всьо віддалиб. На — візьми, лише їди собі Христа ради! Ну і віддаси всьо, а сам, як знаєш так і жий, хоч кору з тих різок їж, якими тебе вчера сїкли. Ой ти горе, горе! Другий раз як згадаєш — злість візме, що аж слези з очей потечуть. Е! — діяволи!......

А попробуй не віддати хоч гріш — зараз подушки, як є, скотину, всьо продадуть. Мироїди, пауки так вже й стережуть, дочікують та на всї боки оглядають ся, щоб за безцїнок купити щонебудь. Часом, таки умовлять ся сї покупателї з старшиною та справником, щоб тодї недоплатки правили як найтяжше людям, а потім бариш дїлять по половинї... Так то оно все!.. Ну, а продадуть скотину, то чим же на веснї поле

орати? Розпука тай годі... Одним словом, надлетить і зруйнує тебе, як який розбійник. Ну, а скажи за що, за які провини приміром, з нас викупи та всякі поземельні податки беруть? Дали нам волю, а землю у панів приказали викупити, а чиж пани землю самі зробили чи що? Яку працю они на ній положили, щоб гроші за ню брати? Не бійсь, своїм потом її ми поливали, з покон віку на ній робили, її як маму доглядали, а тепер на! викупи її у пана. Пани ніколи нічого не платять і знати про те не хочуть, а ми — плати! Тай скількож ми вже літ платимо, а все ще не виплатили. Коли порахувати, то ми вже в три рази більше виплатили ніж земля варта, а з нас все беруть і беруть, кажуть, мужик рахунків не знає і смирний, що зажадають — платить. Та щой об сім говорити. Сам же знаєш, скілько податків всяких. Або хіба треба розказувати скілько рублїв тобі платити приходить ся? Не бійсь, знаєш і сам добре! З души у тебе сї рублї виривають, крівавими пасками сї цифри на шкірі твоїй мужичій написані.....

Трудно забути! Ех ви! Господа богачі та царі; очи у вас ненаситні. Всьо ви собі забрали — і землю і воду і хату нашу, та й сонечко ясне! За всьо собі платити кажете.....

— Так, так Степане Івановичу; тяжкий і сей податок... Богато ж таким маніром уряд збирає?

— Небогато... 86 міліонів викупних податків, та ріжних други, крім безпосередних є ще 130 міліонів — оте все! А зоветь ся весь той податок посередним то є видимим тому, що рабують з тебе не ховаючись, а так прямо без всякої хитрости. Так прямо давай і годі, не балакай....

— Правда, сказав я подумавши, богато руйнованя приносить мужикови сей безпосередний грабіж, те то як його видимий податок,.....

Та що тут товкувать, прямо сказати не то, що богато, а скоро всї з торбами підем по світї. Ніколи нічого у свій час не продаси, а приходить ся все за безцінок продавати лиш би від різок улизнути. А кулаки та покупцї всякі, так і дивлять ся як яструби, як би тебе злапати та заклювати. В осени за гріш продаси, а весною в того самого кулака заплатиш втроє. От тут і богатїй! А не дай боже пожичиш — все житя не віддаси, три шкурі з тебе пан або кулак зтягне. А тут ху-

дібку продали. Землї, сам знаєш, мало в поділ дали, тай на ню то, як на кормилицю дивитись не хочеть ся.... Вся она вже вироблена так, що її насіня не вернеть ся. Підгноїти, та засіяти нічим, — от тобі і разореніє. Покине, бідолаха, і землю й хату, жінку з дітьми і піде в світ за очи. А тут як раз перед очима підрядчик, як чорт який завдатком заманює.... Візме чоловік завдаток, заплатить податок і пішов на зарібки в місто на фабрику. Тут вже забудь, як його звали! Підрядчик йому очи протер — буде знати, де Кузьківна мама жиє! Слава богу, єсли через рік живий домів вернеть ся. А з собою до дому лише бліх та вошей принесе. Настояще разореніє. І виходить, що від сього безпосередного грабіжа лише кулаки та підрядчики богатїють....

- Ну, а тепер глянеш брате, хоч одним оком, куди сї всї наші грошики йдуть? В чиї кишенї наші кріваві копійки лїзуть?

Що року, знаєш уряд розписує, як і куди він всї гроші дїває. Відчит сей урядовою розписею зоветь ся і все в часописях друкуєть ся; от звідти все й видно, як я тобі зараз розкажу: Ну, добре! Перш всього цареви з семією 12 мілїонів 800 тис. рубликів що року платять. Розумієш яка платня се! Аджеж се, подумай, по 35 тис. рублїв на день виходить! За сї гроші пів ґубернії цїлий рік вигодувати можна! в нинїшнім роцї у нас в 33 ґуберніях голод був неврожай і 40 мілїонів мужиків голодують, то їм на пів року 22 мілїони рублїв дали з уряду, а цареви самому за той же час 6 з половиною мілїонів на прожиток. Грошики славні! — Тільки, брат, чим же він нам за се добро відплачуєсь? Що він нам за се виробляє? А от що. Потїшає себе охотою, празниками та пирі справляє, їсть, пє веселить ся та в камінних палатах поживає. Народови, рідко і в очи показуєть ся тому, кажуть, що боїть ся. Але є чого тут боятись! От тепер запитаєм ми його яким добром він нам платив за наші крівaві 12 мілїонів? Насадив нам на шию всякого начальства з дворян та поміщиків-земських, станових, справників, душать нас, що й дихнути вільно не можна; волю їм дав мудрувати над нами, мужиками, як їх душенька захоче; часами гірше знущають ся над нами, як пани за кріпацтва, ніякого суду на них нема. Землї мало, холод, голод в каблуку

нас гнуть, в три батоги гонять, в найми до богача мироїда, або до сусіди поміщика. Пробує мужик від сеї неволї з свого села в місто на фабрику втїчи, але й там не легче; і там, хоч роби до крівавого поту, — то ще спасибі скажи коли з голоду не здохнеш. А всеж таки є дурнї, що чикають та на царя батюшку надїють ся, а от може, хлїбодавець, про него згадає; часом богато думають мужики, що поміщики та дворяни їх лихови причина, а коли дїзнають ся про те цар — тодї їм лекше буде, він поможе. Чекає, чекає а полекшіня від царя все нема. А чого тут чикати хіба сам цар не поміщик, не пан не фабрикант? У него за кріпацтва також свої селяни були, он що тепер угільними зовуть ся, що ж то він, може своїм селянам, при скасованю панщини, правдиву волю дав? Диржи кишеню ширше. Він їм таку саму волю написав як і всї поміщики, через те, що сам він такий же поміщик лише побільше землї має. А хіба нема в него своїх фабрик та заводів? Чогож, може, там робітників без роботи нема досить? А думаєш їм легко робити в него? А піди но та спитай; ще гірше ніж у другого хозяїна — от як! То чогож ми ждали і ждем від царя поміщика, та ще найбільшого і від найбогатшого фабриканта? Так нам і треба дуракам. Нінакого нам надїятись — самі на себе надїймось, тай тільки.

— Та що ти, кажу, Степане? Невже ж таки цар — фабрикантом? Невже ж він таким дїлом стане займатись?

Але Степан вже так розсердив ся, що і довогорити менї не дав; так і валить, так і валить. — Ого — го! таще й такий! Піди-но на його шклянні або на фарфорові заводи, та на його золоті копальнї — найбогатші в світї! Там зобачиш, як він з нашого брата фабричного робітника шкуру здирає та наживаєть ся. Та се ще нічого! Йому мало, що він може нас грабити, скілько його душі завгодно. Він закупив на грабіж і дїтей і онуків наших: він своєю подухвалістю та всякими видумками наробив для всього краю стільки довгу, що неоплатимось. . . . Тепер одних процентів на той довг урядовий 286 мілїонів треба виплачувати. Нічого? І весь сей довг наші батюшки-царі на шию нам наклали, або на воєнні приготованя, або на будову нових зелїзниць. Приміром щоб нашим купцям та фабрикантам було зручнїйше з Китайом торгувати

в Манджурії грошики заробляти, цар там чимало салдатів положив, через весь Сибір зелїзницю провів і се все за наші мужицькі грошики. А розумієш ти, скілько всего довгу за сї царські видумки на нашій шиї сидить? Страшно й вимовити: шість з половиною тисяч мілїонів рублїв! Се й тямущому чоловікови написати трудно, а зрозуміти ще гірше, так оно богато! Тут, брат, колиб уряд кождий рік виплачував всьо, що збирає по всїй Росії, то й тодї, за три роки не виплативби. А наколиб цар захотїв той довг заплатити разом, то припалоб на кождого мешканця по 50 руб. а наколи в семії є яких 6 душ, то треба булоб заплатити 300 руб. нараз! Так ото ми все наше житя остаєм ся довжниками, та ще кождий рік руб. 8 платимо, щоб лише они проценти платили. Тут брат настояща прірва! За царську честь за його хитрість, та за купецькі заробітки будем ми і наші дїти і наші онуки розплачуватись.

— Оказія! кажу. Невжеж так богато? А скілько б то було грошей, щоб так на ото подивити ся, чи велика купа?

— Скілько? А от слухай! Я вчера ще в дома у себе сей рахунок підрахував. Приміром скажимо, щоб весь сей довг був в срібних рублях. Ну, і нехай всї сї 6,500 мілїонів урядового довгу такими рублями викласти. Як думаєш, скілько в сьому капіталї булоб ваги? У мене в календарі є надруковано, що тисяча срібних рублїв тягне 1 пуд 11 фунтів. Я ото й подумав собі, а що ж то ті всї гроші важити будуть; ну, у мене така вага вийшла, що й подумати страшно — вісїм мілїонів триста тисяч (8.300,000) пудів! Се коли наладувати сї всї гроші на ваґони, то треба буде шіснайцять тисяч шість сот (16,600) ваґонів. А єсли би сї всї ваґони поставити в ряд на зелїзниці, то они ростяглиб ся на 100 верств. Ну, відчуваєш ти, Андрію, хоч трошки, який наш російський урядовий довг?

— Господи ти, боже мій! Та менї се нїколи і в снї не приснилось, кажу я. Одначе, кому ж сї 286 мілїонів процентів виплачують ся? Невжеш є такі богачі, що могли так богато грошей цареви пожичити?

Простак, брат, ти, як я бачу — каже Степан. Розуміеть ся, такого богача на світї нема. Се от як робить ся. Наробить цар паперів, лише не таких, що замість грошей ходять,

а трошки инакших, де написано «Урядовий зайом», а ціну тому папірцеви призначить, скажем, 100 рублїв, хоч самому урядови она стоїть гріш оден. Ну, а потім хто той папірець купить тому уряд що року виплачує по 4 проценти. А купують їх купці, дворяни, богачі і так они нічого не роблять, а лише від уряду проценти одержують. Таким способом всїх богачів годуєм процентами, та не лише своїх, а ще й заграничних.

— Ну, спасибі, кажу, Степане; тепер зрозумів. Так он то оно як!. .. . А скажи, будь ласка, чи то правда, що я чув, що в урядї богато грошей виходить на салдатів?

— Так, правда, четверта частина всего доходу: 420 міліонів, — от скілько! Се одних звичайних розходів. Та от на Китайську війну за два роки стратили близько сто міліонів. Ех, солдатики, солдатики! скілько ви хлїба мужицького їсьте, а чим їм за те платите. . . Ой ти цар батюшка! Мало тобі, що ти з мужика подать береш грішми! Видумав ти ще одну і саму найгіршу подать — рекрутчину. Се вже не гроші з нас береш; нї сю подать треба крівлею та мясом мужицьким платити. Тут вже не треба йому грошей — тут вже давай йому синів та братів наших. А скількоо то слїз задля сего на Руси проливаєть ся. В одних нишком пролитих, дївочих, та гірких материних, можнаб всїх мінїстрів з царом скупати, або і втопити! А в тих невільничих батьківських, що копають з очей старих батьків!. . . Ех — ма! У мене от тож брат служить в салдатах. Перше був нічого собі хлопець, а тепер і не питай? Нївечить їх цар з командїрами, держить їх в касарнях, щоб мужиків не виділи, та серця собі ожорстовчували: через те як випустить їх з клїтки вимуштрованих, то они і батька й матір не скривившись, зарізати готові. Я каже — царський слуга, і за царя готовий житя віддати, а ти мужик, — каже, — дурень от, що! — Ах ти звірюка люта? Забув ти чи що, хто тебе наповав та годував, дармоїда? Хто твій батько, та мати і брат? — Тяжко, брате подумати, як цар та дворяни уміють нашого брата збавити, що в йому і людського подобія не найдеш, що він готов свого хлїбодавця мужика, і батька й маму зарізати і рука у него не затрусить ся. Тяжко, брате, як вдумаєш ся у все те, що ми так дурнїсенько самі се-

бє ріжемо, рабуємо, бєм, а все для того, щоб нашим ворогам і наші гроші і наших дітей віддавати! Але, підожди но; прийде час візьмемось і ми за розум. . . . .

Степан змовк, але не витерпів.

— Кудиж ще більше урядові гроші йдуть? ти спитаєш. Тут вже, крім царя з салдатами все дрібне воня налітає на здобич нарабовану і розкльовує: всї сиві сенатори, та мінїстри, та придворні собаки, та ґенерали поважні. Потім 5 мілїонів наші посли заграничні на піяцтво та на забави забирають: 93 мілїони йде на платню ґубернаторам, справникам та становим; 47 мілїонів коштують суди, в яяких мужикови правди не добить ся по вік; 36 мілїонів йде на всякі школи, побільшости на ґімназії, на кадетські корпуси та унїверситети, — знаєш, такі великі школи є, —— де лише пани та купцї своїх дїтей вчать; 170 мілїонів на зелїзничі дороги, від яких підрядчики та будівничі наживають ся; а скілько ж то ще йде на пенсію старим ґенералам, та стареньким жінкам вельмож, дармоїдам та царським блюдолизам видаєть ся! За царем, кажуть, служба не пропадає:; се лише за народом, за миром она не вигідна; а то й не оглядиш ся як по «Владіміровкѣ» попадеш. Да, так-то! Тепер, ти бачиш, як з нашими грішми цар з господами — богачами орудують? І синів своїх вчать і пють, і їдять, та стару непотріб-царових слугів оберігають, і справників з губернаторами годують, і кораблї та зелїзниці будують і всьо, що хочеш для свого задовільненя роблять.

— Одно слово, нашими грошиками, як своїми власними розпоряджають ся. — То вже правда, що як своїми! — кажу я. Ну, а що ж з сего всього мужикови дістаєть ся, запитав я?

— Мужикови? Ну, кудиж йому з суконним рилом та вколачний ряд! його діло — платити, а чи його розуму діло між пани ніс сунути, де його грошики пропивають..... Будь і тому рад, що твої грошики беруть, та за них і цар і дворяни-господа і купцї і попи сито їдять та пють скільки хотять!

Ну а може, хоч що небудь на чужій забаві і нам перепало — вставив і я словечко.

— Що небудь! — огризнув ся на мене Степан. Та от всього то тільки і є що дали сього року 20 мілїонів руб. на голодних селян, та ще з тих грошей, що на школи призначені, де-

що на народні школи дають. Не бійсь, богато не дадуть! На царя — 12 міліонів з лишнім йде, на солдат 42о міліонів а на всї школи 36 м. Але більша частина з них йде на такі школи, яких нашому братови як своїх ух не видіти ніколи! Хочеш знати ретельно скільки на наші мужичі школи уряд дає? Всего навсього 3 міліони руб.! 3 міліони на 100 міліонів мужиків: безмало по 3 копійки в рік на брата; візміть ради христа, бідні мужички, каже цар, по мідному трояковн: буде з вас, а то ще розпаскудетесь дуже! Та сеж курам на сміх: научити ся розуму за три копійки в рік! От се то утружив нам рідненький білий цар! Ну, а сеж по царському та по дворянському розсудку инакше бути не може. А то чого доброго вивчить ся мужик, та ще захоче своїм розумом жити, а то ще — борони боже —— і про правду подумає! Його, брат, косолапого, в чорнім тїлї та в покірности держати треба, а то не рівний час буває. . . . . Хе—хе—хе! може за душу потрусити.....

Ми зо Степаном замовкли.

— Так то, так! — говорив Степан задумавшись. — Працюєш ти — що й мозолї з рук не сходять все житя ніякої відрадности не бачиш; деруть з тебе скільки хотять, плачеш ти в нуждї, ночей недосипляєш, кусня не доїдаєш, б'єш ся, як риба об лїд, а з-за чого то все? Лише щоб подать заплатити. А для кого? за що? За ті гроші царі та чиновники всякі жиють, цар пє, гуляє, купцї кулаки наживають ся, військо та полїцію наймають, щоб нас же самих, за нашу хлїб-сїль, та нашою же рукою бити, та нашу кров з потом пити...... Ех ти, гірке житя селянське! Не вжеж ти ніколи радїсне не будеш?... Так то брат, не весело. Ну, що ж підем!......

Встали ми, забрали шапки і вийшли. Тяжко було на серцї. Темні не радісні думки в голові бродили. — Щож так похнюпивсь! озвав ся Степан. Мабуть гірко стало! то-то брат і є........ Ех! Та підожди, прокинеть ся нарід від сну, та скине з своїх терплячих плечей сих пявок панів та кулаків і зажиє щасливо співаючи. Тільки памятай Андрію, щоб богатих тодї не було, тому — зарубай собі на памяти — що се скрізь так було і буде, що хто богатий та сильний, той від податків все буде вільний, а всю їх вагу на бідних наложить. Памятай се!

II

Богато думав я над Степановими балачками. Що кепсько живеть ся робочому люду я і попереду знав. Тепер зрозумів, через що кепсько нам живеть ся; цар та богачі мають над всїм право і таку хитру механїку підвели, що всї ми того не замітили, а на них робили: вся наша праця в їх кешенї тече. А от як запобігти, помочи сьому горю, нїяк не міг придумати, хоч як не міркував своїм мозком. Улучив я часочок і знову зі Степаном балачку завів. Так, так, Степане, не придумаю я, як нам далї робити, щоб від хитрої механїки, через яку нас обдирають, скараскатись.

— А придумать се не так то вже й мудро, коли знаєш, де сього зла корінь, каже Степан. Тепер всїм розпоряджають ся богачі, они й закони пишуть, і всїм орудують. Розуміеть ся, нїхто собі не ворог, і через те й закони всї написані не на нашу користь. Се значить, що треба добиватись того, щоб без нашої волї народної нїхто непосьмів писати законів, накладати податків або налогів. Закони повинні бути для всїх рівні, а не так як тепер — для дворян ріжні полекшеня, а нас гнуть в баранїй ріг. А се буде тодї, коли закони будуть писати не самоправні чиновники, а вибрані люди від всього народу. Виберуть, значить всї люди своїх депутатів (послів), они зїдуть ся на земський Собор (Народне віче) і будуть обмірковувати всї важні справи. А селянські себто сільські, волосні і мійські дїла будуть ухвалювати самі по собі сільскі, волосні, мійські ради. Чиновники і судїї всякі також повинні бути вибрані самим народом. І всї они повинні бути відвічальні перед народом. Сподобав ся людям якийсь начальник його наново виберуть; не сподобав ся — дадуть йому по шапцї і марш. Вже від сего одного і нашому братови робітникови сталоб лекше...

— Твоїми б устами та мед пити, — кажу я. Оно розуміеть ся, ріжниця тут велика. Одно дїло, коли чиновник над тобою начальник, друге дїло — коли він у мира, у громади, якби най-

нятий робітник. Тільки, думаєть ся мені, що се ще лише пів діла. Приміром, скажим так, цареві і чиновникам ми руки вкоротили, посадили, їх під начало народне, на відвічальність. Все ж таки ще кулаки та поміщики та купці остають ся, можуть ще над нами верх взяти. Сам же ти казав: «хто богатий та сильний, той від податків завсїгди вільний».

— І про се, брат, розумні люди подумали, як зробити. Понереду всього, коли закони будуть инакші, коли нарід буде сам над собою господарувати, не так то легко буде кулаками забрати власть. Робити таке самоправство, як тепер, ніколи їм не дозволять, найдуть на них розправу. Робочим людям стане богато лекше жити, податків буде менше,, та й тратити без розуму народні гроші ніхто не посміє. Але трохи твоя, правда, поки будуть богаті й бідні, поки буде оден чоловік, як раб робити на другого, а другий буде лише ніжитись та дармувати, справжної рівности між людьми не буде; не буде й справжнього щастя на землї.

Щоби всім людям однаково добре жилось, треба такі порядки завести, щоб ні бідних ні богатих не було, та щоб они немогли зявитись більше. Звідки взялась бідність, звідки взялось богацтво? Через те, що тепер весь нарід не може жити. Візьмім для приміру землю. Без землї куди дінеш ся? Здаєть ся, земля повинна б бути нашою громадською мамою — хлїбодавчинею, всім на користь; а тепер он який небудь десяток найбогатших поміщиків мають в своїй власности стільки землї, що на ній моглиби поселитись богато тисяч народу. За те тут же коло них жиє богато безземельних наших мужиків, або плентають ся, в Сибір нового пляцу шукати, або запродують ся в найми до тих самих поміщиків. В селї нашого брата землею тиснуть, а в містї фабрикою. Там також чимало нашого брата, робітників, без дїла ходить; руки сильні, робити охота, під теперішний час, яке дїло не візьми — голими руками не богато заробиш. Тепер скрізь пішла в рух машана: з нею виробок, всяких річей йде богато швидше, проти машинової роботи ручна робота ніколи не вистоїть. Тільки, брат, машина хоч і хороша штука, та лише пригадай пословицю: хороша мама, та не наша! як земля розібрана богачами в свої руки, так і фабрики, і машини, і зелїзні дороги теж. Зрозумів

тепер, в чім моя балачка? Всі богацтва землї, всьо створено руками чоловіка; не дурно кажуть, що без труду нема плоду. Тільки треба, щоб той труд чоловіка було до чого приложити. Потрібна земля — се перше; потрібні знаряди, машани, прилади всякі і чим дальше, тим більше —се друге.

Попробуй но всьо так зіставити, як оно є тепер: земля. фабрики,) заводи — словом, всьо, без чого праця людська неплодовита — можна чоловікови набувати власність. Що з того вийде? А вийде те, що хто буде хитрійший та проворнійший, то всякими правдами нагребе в свої руки добра, грошей, землї, тай пічне за помочию сего капіталу других поневолювати, в неволю до себе заберати. Йому вже самому не треба працювати: навіщо йому? У него вже тепер гроші гроші роблять. Він віддає свою землю другим в аренду, а гроші позичає на проценти бідним мужикам — гріх та біда з ким не трафляють ся — та так за чужим горбом і жиє собі солодко та вигідно. От в сьому то і лежить всьої панської та царської механїки, головний корінь зла. Земля та фабрики і машини — словом, всьо те, без чого не можна працювати, не можна робити — неправдиво віддати в руки окремих людей. Сим віддаєть ся їм повне право чужими руками жар загребати. А коли ми хочем по совісти зробити та по справедливости, то се всьо повинно бути громадське: земля має бути нї твоя нї моя а громадська, всім на користь; по згоді, по справедливости, та на рівнї і користатись нею всім. Фабрики, та заводи — щоб не були хозяйські, а самих робітників. Великі інституції, зелїзниці, копальнї, пароплави — се всьо має бути власностию народа і через своїх виборних від народа, щоби порядкувалось всім народом. Тепер від нашої праці всї купцї зелїзничники., фабриканти, дідичі прибуток мають. А що таке їх прибуток? Се наш піт і кров. Знищимо сю приватну власність і одиничне володінє, заминимо його громадським володінєм — і тоді, тоді піде до чорта всякий бариш, а зостанеть ся лише громадський труд на громадську користь.

Так казав Степан; аж почервонів весь все хоче менї як небудь яснійше се діло розтлумачити. А я слухаю — боюсь хоч словечко повз уха пустити. Виджу, що в сему і є головна суть всеї правди-справедливости захована. І здаєть ся менї, нева-

че до сього часу якась чорна заслона заслонювала мені очи, і що Степан неначе починає її піднимати.

— Підожди, кажу, підожди хвильку.... дай мені добренько порухати мозком, розкусити, та розжувати добренько все, що ти мені сказав..... Коли, брате, з темноти в мить на ясний світ вийдеш, то все очи наче що застеляє, зразу і не оглянеш ся, дай часу з думками забратись!........ .

— На те, каже, Степан, і почав я з тобою про се діло балакати, що бачу, що у тебе є своя голова на вязах. А коли чоловік з розумом, то йому треба лише дорогу показати, а далї сам своїм розумом добереть ся. Прощай покищо; а надумаєш ся очім небудь, знов заходи, і по души з тобою побалакаєм.

Пішов я від Степана неначе придурковатий. Думок в голові з неначе рій пчіл. Одна думка перегонить другу.... Всю ніч не спав, лише під ранок трохи заснув. На другий день ходжу і чую, неначе якийсь то новий чоловік в мині народив ся. Або неначе б то мене хто вивів на високу гору і я став далеко, далеко видіти. Широко — далеко вільний світ розтилив ся, лиш геть-геть далеченько, як в тумані, невідома земля лежить.......

І думалось менї: так, повинна бути правда на землї. Не всеж лиш кривдї над нами панувати, не всеж оплутувати нас, мужиків, своєю хитрою механікою. Та й біда наша, що ми своїх думок до кінця не додумали. Володієм, примíром, своєю землею, всім миром, стараєм ся, як по справедливости, щоб всї однаково нею користались; а того й не подумаєш, що всьому б руському народови треба такий мир згуртувати, і свою і всю панську землю зеднати і пустити рівноправно користатись всїм. Або, примíром, завели ми громадський млин, громадську молотярку і всї бачим, що від того нам є вигода; те; що попереду мельник та пан з нас брали в свою користь, тепер пішлоб на громадські потреби. А того й не додумаєш ся, що по всїй землї варта булоб так зробити і зелїзниці і копальні срібні, мідні, і фабрики, і пароплави відібрати і для громадської користи пустити. Або маєм старшину відвічального.

контролю над ним назначаєм, скидаєм його коли не до вподоби, — а тут же над всею землею позваляєм цареви з міністрами та ґубернатором безконтрольно і самоправно роспоряджувати ся, як тілько їх думоньці завгодно!....

І думалось мені: велике се діло розплутати всю сю хитру механїку царську та дворянську, розбить би її на дрібнеські кусочки і розвіяти по вільному вітрі на всї чотири сторони!.... За таке діло й голову положить не жалко... Тілько як до сего діла приступити?

Про се і завели ми балачку зо Степаном, як зійшлись в друге потовкувати.

— Що й казати, — каже Степан, — мудра штука добитись всього сего, і може, ще пройде богато років, поки нарід після повної правди своє житє упорякує. Богато ще треба попрацювати, поки золотий час настане. Траба попереду добитись, щоб не було нї царя, нї чиновників, а щоб всїм володїло народне зібранє (народне віче). Наколи стане людям лекше жити, підкрепаять ся, они, то й зуміють дістати повну волю і щастє. — Щож нам поки що робить? Невже ж сидїти коло моря і ждати погоди? Далї не можливо терпіти, сам знаєш. Найтихійший селянин і той часомм так забалакає, що лише оглядай ся, чи нема де полїцая або урядника, щоб не підслухав часом, борони боже.... Та коли довше тàк по песячому жити, то весь нарід вимре з голоду, адже що не рік то й голод, а коли і бува врожай то досита не наїсиш ся. Правда, чув я, що нарід вже в деяких місцевостях повстає, відбирає у дідичів хліб і скотину, палить їх фільварки, але толку щось я з сего не виджу. Пришлють військо, набють добре мужиків, часом і застрілять скілька чоловіків і всьо знов тихо. Тай куди нам мужикам справлятись, всьо те у них в руках, у наших ворогів; і військо за них; і гроші в них; і знають они богато більше від нас мужиків. Аджеж так-то, значить і не буде нїколи добра для селянства. Так то значить, нїчого й не зробиш, — лягай до біса її помирай?.........

— Ну, чогож се ти, Андрію, так зажурив ся. Страшний ворог, та милостивий бог. Справитись з ним ще можна.

— Е, куди нам, мужлаям та проти такої сили?

— Та зрозумій же, милий чоловіче, що ся їх сила вся в

нас же мужиках. Що їх — горсточки: плюнути та розітерти. А нас мужиків великі міліони. Звідки їх військо? З нашого ж брата. Їх гроші звідки? з нашої кишені. Ну, а якби мужики взялись за розум — тоді би зовсім друга пісня вийшла. Якби-то салдатики, наші брати, стали по нашій стороні проти своїх офіцирів та генералів; якби то ми мужики платити їм гроші і на їх полях робити перестали, якби робітники в фабриках кинули їх роботу, та те, що они кровопійці забрали в нас і наших дідів, ми відбрали в них? як ти думаєш, Андрію чи богатоб в них тої сили зісталось? А що они всі стоять за одно, то се ще бабка на двоє ворожила. Они, правда, всі проти нашого брата, мужика, але між собою они то оден у другого краде і притискає. Кождий з них також норовить, щоб більший кавалок собі загарбати. Кождий лише й норовить щоб другого обмахлачити та вичистити йому кишені. Та і всеньке царство російське тримаєть ся на злодійстві, та на машеньстві. Вся їх хитра механіка виросла з одного коріня: нікому не вір тягни, що можеш, а совість до чорта. Ні, брат, коли зібрались разом в одну юрбу натуральні злодії, то они всі за одно тягти не можуть. А на щож науки, то се ти правду сказав, що темнота наша нам поперек дороги стає; але ж понятя по більшости є вироблене,. От був же час і я був без жадного понятя, а тепер от тобі хитру механіку витлумачую. Так може стати і другий і десятий, і тисячний. Нині, брат, напевно, нема такого глухого села, деби там письмаків не було, а де живійше місто, то там письмаків є чимало. А письменному, брат, вся правда-справедливість відкрита тому, що она в книжках вся надрукована..

— Але-во? кажу; — що ж се я й досі таких книжок не видів?

— Не знав, де шукати,, тому й не видів, — відповів Степан, тай витяга пару книжок з чобота; маленькі такі, одна в червоних окладінках, на ні намальований робітник і написано: «Крива доля»; а на другі написано: «Бесіда про землю», і дає мені. Взяв я її оглядів на всі боки. Книжка, як книжка і «дозволена цензурою» — з сего я вже знав, що значить начальство сю книжку продавати дозволило — написано і всьо, як і на всіх книжках буває. Щож, кажу, таких кни-

жок я чимало на ярмарку видів. — Тобож то й є, що тільки зверха ся книжка, як і всї здаєть ся. А на правду книжка се не проста, не така, що начальством позволена до читаня. Сю книжку наші приятелї видали і надрукували в нїй всю правду про волю царську; яку нам цар обманну волю дав,, і як нам свою власну волю здобути. Тільки окладінки прийшлось нам зробити такі, як і у всїх книжок бувають для того, щоб нам легче було такі книжки від начальства сховати. Зобачуть у тебе, скажим, урядник і не розбере, що се книжка така, які йому у нас приказано відбирати. А єсли прочитае і зрозуміє, що діло тут не добре і добре і причепить ся до тебе, то у тебе все є на що відказати; я нічого не знаю і не відаю, що се книжка не добра, а от на нїй написано «дозволено».

Ну, признатись, здивував ся я й тут. Ну, вже й порядки у нас! Он, бач, на які хитрощі приходить ся пускатись, щоб правду сказати. І в мить менї майнуло в голові: хто ж сї правдиві книжки пише і друкує?

— Степане Івановичу, кажу: аджеж не иначе, що з вчених люде, панського роду т, що книжки сї пишуть?

— Розумієть ся! Адже і з них совістні люди. Конечно, у котрого душа соломяна той об сім ніколи не подумає. А є й такі, для яких правда дорозше всього на світї. Такий, розумієть ся, для совісти своїї робить, а не ради користи. От так то і пішли з початку з панського роду **соціялїсти,** котрі з нами руку тримають. Отож вони й сї книжки між нашим братом розповсюднюють.

Задумав ся я тут.

— А також, кажу, начальство їх думаю за се поголовцї не гладить?

— Але-бо! Крикнув Степан. Чимало їх в тюрмах сидить, та на Сибір заслано — неначе яких лиходіїв! Скілько тепер з наших же крівавих грошей йде на полїцію та жандармів, лиш би таких людей ловити та подальше прятати. Не можна тепер инакше: тепер соціялїсти скрізь розвелись. Поміж робітниками стільки їх розвелось, що полїція не може з ними ради дати. А тепер і про між наших мужиків чи мало завелось таких. Не дурно мінїстер ще два роки тому назад по селах стражників наставив. Гроший народних піде на

се також чи мало. . . .

— Се, брате ти мій, як то кажуть: мої вила, та мені ж в рило! Ех, діла то які! . . А що, Степане Івановичу, поміж робітниками по фабриках, скоро се пішло?

— От тобі на, не скоро. На одно подивись: то там, то сям страйки.....

— Се ж що таке?

Страйк питаєш? По нашому, як би сказати, коли приміром, в фабриці дуже зле робити робітникам, от они й пробують свою силу над господарем. З початку по добрі злагоді кажуть йому, або скажим правляющому: «прибав платню настільки то», або «нищ безбожні штрафи», — словом, що їх більше, дошкуляє, того они і требують, щоб канцелярія фабрики знищила. Наколиж канцелярія не робить по справедливости, то робітники кидають роботу всї разом і не роблять до тих пор, поки канцелярія не зробить по справедливости. Ну, а від того що фабрика стоїть, фабрикант несе великі страти; через те, канцелярія часто згаджуєть ся задовільнити робітників. От у сих страйках соціялїсти й помагали робітникам вже давно. А через те робітники вже нинї богато дечого розжували. Они вже в багатьох містах волї т. явного зібраня добивають ся.

— От се то ловко! А чомуж ті самі соціялїсти до нас селян не йдуть?

— Як не йдуть? Ходять і поміж нами книжки розповсюднюють: алеж ти подумай нас то скілько селян до сто мілїонів буде, так скоро не оббіжиш.

— Та так, кажу, воно то й правда. Кепське ж наше діло!

— Нічого не кепське; треба лише самим не сидїти, склавши руки, а робити те, що й соціялїсти роблять.

— Але як?

— Так. От, приміром, скажем, хто у нас добрі, розумні громадяни, надьожний народ? Я так думаю: Іван Перменов, то Степан Жовтухин, та Григорий Сердюків От і покличем їх ми до себе і заложим в пятьох таке братство. Дамо оден другому слово чести міцно разом держатись, всім за одно і у всіх дїлах стояти, все робити по згодї братства. Головне наше діло буде, поки що, — розказувать, всім очі, всю прав-

ду витлумачувати. На зібранях громадських у всїх дїлах будем дружно стояти за правду, не будем піддаватись богачам та жироїдам. Будем умовляти селян нашого і сусїдних сіл не брати землї в поміщиків в аренду дорозше справедливої цїни, не йти до них на роботу за малу платню. Єсли нас набереть ся богато, то сусїдним панкам годї справитись з нами. Як відкажуть ся сусїдні мужики в горячу пору йти на денну роботу, або збирати збіже — що они тодї будуть робити? А здалеку також не все робітників дістануть, тай не все се вигідно. Иноді кождий час дорогий, а тут шукай на днївку і не найдеш. А арендарів щей тільки з далека не дістанеш. Коли се не поможе, і єсли який земський або друге начальство почнуть притискати селян, то є чимало других способів їм крила обломати та і розуму научити — тільки треба уміючи за дїло взятись......

Слава тобі господи! Найдем средство. Небійсь, он тепелївський урядник богато порозумнїйшав від того часу, як тамошнї хлопцї намняли йому боки.

— То-то ж бо й є! Тепер ти розміркуй: наколи такі селянські братства в богатьох селах будуть, та пічнуть они між собою збиратись на віче тайком, то подумай яка ж то сила буде! А тут ще міські та фабричні робітники! Та студенти! Аджеж коли дружно оден за одного стояти будем то начальство незнатиме куди й кинутись. Тільки в однім містї робітників студентів усмирили, які земського зібраня требували,, а тут глянь, в селах селяни й собі того домагають ся, а то щей в панів землю почали відбирати! Начальство туди, — а в третім містї бунт: земського прогнали! Ти як думаєш? Адже колиб так, то скількиб солдатів та поліції не було, та все одно на всю Росію не вистарчить!

— От се то так! Проти їх хитрої механїки ми свою, ще хитрійшу підведем!

О-о-о! . . Так і є! . . .

— Се добре, Степане Івановичу! . . . От тобі моя рука! Заложуй братство а я від людей не віддїльний! Та ще Петра Колїнкина закличу — з Воскресенського села; ввічливий, розумний хлопець. Він значить, в свому селї далї дїло попровадить.

— Глядиж: нікому ні слова, кому не слід!

— Але-во! Хіба-ж я не знаю! Се діло треба акуратно провадити.

На тім, значить, ми з Степаном і закінчили. Повірте, братя: прямо неначе камінь у мене з душі в той час звалив ся! Чожу-ж би ні! Аджеж наколи наше діло піде добре, та такі братства заложать ся по всій селянській Руси — то тоді, брат, вся панська та царська хитра механіка до гори ногами полетить!